

Тема 1. Основи теорії держави

План.

1. Поняття “держава” та її ознаки. Апарат держави.
2. Функції держави.
3. Форми держави.
4. Правова держава: ознаки й загальна характеристика.

1. Термін “держава” в юридичній та іншій науковій літературі має різні визначення. У субстанціональному значенні держава є організованим в певні корпорації населенням з функціонуванням у просторі й часі; в інституціональному – апарат публічної влади; в міжнародному – суб’єкт міжнародних відносин.

Автори підручника “Правознавство” (за ред. В.В. Копейчикова) визначають державу як суверенну політико-територіальну організацію влади певної частини населення в соціально неоднорідному суспільстві, що має спеціальний апарат управління і примусу, здатність за допомогою права видавати загальнообов’язкові для населення правила поведінки, здійснювати керівництво та управління загальносуспільними справами.

Важливо підкреслити, що держава повністю не зливається із суспільством, а є організацією, яка певним чином відокремлена, інституалізована у вигляді механізму держави (державної системи), має власні закономірності розвитку, особливі потреби та інтереси. Властивою тільки державі є правотворчість. Держава є всеохоплюючою, територіальною, єдиною та офіційною організацією суспільства.

Серед основних вищеназаних ознак держави слід виділити її суверенітет, що означає верховенство, самостійність, повноту, єдність і неподільність влади в певних територіальних межах; наявність апарату управління і примусу (армія, поліція (міліція), виправні установи, служби національної безпеки та ін.); спроможність виражати і захищати інтереси певної частини населення у соціально неоднорідному суспільстві (розкрити глибше зміст цього допоможе теорія стратифікації та соціальної мобільності відомого американського соціолога П. Сорокіна, який обґрунтував природну й соціальну нерівність людей у суспільстві, її неминучість поділ на вищі, середні і нижчі класи й прошарки).

Особливість держави полягає у тому, що вона через закони, референдуми виявляє загальносуспільний інтерес. Конкретизація цього інтересу щодо різних сфер суспільного життя здійснюється спеціально створюваним державним апаратом управління. Він є системою всіх державних органів по здійсненню завдань і функцій держави. Серед найважливіших принципів держапарату необхідно назвати його законність (організується й діє на підставі законів), поділ влади на три гілки (законодавчу, виконавчу й судову), дотримання принципу соціальної справедливості, поєднання переконання і примусу тощо. Первинною клітиною держапарату є орган держави (окремий службовець, наприклад, Президент України, чи структурно оформлений колектив держслужбовців, наділений владними повноваженнями (Кабінет Міністрів України, Верховна Рада тощо)).

Необхідно зазначити, що поряд із загальносуспільним інтересом існують інтереси особливо окремих регіонів, галузей, об’єднань та індивідуальні. Завдання держапарату полягає у здійсненні координації цих видів інтересів, але при домінуванні загального.

2. Функціями держави називають основні напрями її діяльності, в яких знаходять свій вираз сутність, завдання і цілі держави. Вони виникають, розвиваються відповідно до тих завдань, що належить виконувати державі у конкретних історичних умовах. За найдавніших часів розрізнялися такі функції держави, як забезпечення загального блага та здійснення організованого примусу. Сьогоднішнє суспільство характеризується існуванням складної соціальної структури, і тому метою його розвитку є всебічний розвиток громадянина, захист його прав і свобод.

Функції держави взаємопов’язані з тими суспільними відносинами, на які держава намагається впливати. Важливо підкреслити різницю між функціями держави та окремих її органів (їх компетенція, права та обов’язки як особливої частини механізму держави).

· Формами здійснення функцій держави є: 1) правове регулювання; 2) безпосередня організаторська діяльність (розподіл кадрів, їх навчання, нагляд за виконанням законів тощо).

· Методами здійснення функцій держави є: 1) переконання (правове виховання населення, профілактичні заходи); 2) заохочення (пропаганда досвіду й надання пільг колективам і особам, які не допускають правопорушень); 3) примус (законні заходи покарання, перевиховання тощо).

Функції держави поділяються на такі види:

1) за соціальним значенням – основні та неосновні:

- основні (оборона країни, захист правопорядку, законності тощо)
- неосновні (складові елементи основних);

2) за сферами діяльності – внутрішні й зовнішні:

- внутрішні (регулювання економічних відносин, охорона й захист всіх форм власності; соціальне забезпечення населення; охорона правопорядку, законності, прав і свобод громадян; екологічна);
- зовнішні (організація співробітництва з іншими суб’єктами міжнародних відносин; захист державного суверенітету; підтримка миру в регіоні та мирного співіснування різних держав);

3) за часом здійснення – постійні й тимчасові.

3. ^{1*}Форма держави є складним поняттям, яке характеризує державу з погляду існуючих у ній форм правління, державного устрою та державно-правового режиму.

· Форма правління – це процес організації і взаємодії вищих органів державної влади і управління. Відомі дві форми правління: а) монархія – верховна державна влада зосереджується (повністю або частково) в руках однієї особи – монарха; б) республіка – всі вищі державні органи обираються населенням або формуються загальнонаціональним представницьким органом влади (президентська, парламентська, змішана).

· Форма державного устрою характеризує державу з точки зору її територіального та відповідно адміністративного поділів: а) проста (унітарна) держава – єдина, централізована, без суверенітету адміністративно-територіальних одиниць; б) складна держава – федерація (союзна держава, до складу якої входять декілька державних утворень, що володіють суверенітетом, на основі договору); конфедерація (союз держав, для досягнення певних цілей діяльності об'єднаних декількома органами (наприклад, військовими); імперія (примусово утворена складна держава, із залежністю її окремих частин від верховної влади).

· Державно-правовий режим – це сукупність форм і методів здійснення державної влади: а) демократичний (широка і реальна участь громадян, об'єднань у формуванні державної політики, утворенні та діяльності державних органів; демократизм правосуддя; дотримання прав і свобод людини); б) недемократичний – тоталітарний (уся життєдіяльність суспільства і кожного громадянина абсолютно регламентована; влада формується закрито на всіх рівнях однією особою чи кількома людьми з правлячої верхівки; існує однопартійна система; авторитарний (допускається деяке розмежування політичних сил, певні легальні можливості для захисту інтересів окремих верств населення при зосередженні влади в руках правлячої верхівки).

4. Правова держава – це новий етап розвитку державності. Вона повинна скластися як результат реформи економічних, політичних, державних і правових інститутів, реальних змін характеру взаємовідносин між суспільством, державою і особистістю. При цьому мова йде про громадянське суспільство, яке виникає на тому ступені розвитку, коли його громадяни і держава виступають рівноправними партнерами, а суспільство виступає як основа і зміст держави.

Основними ознаками правової держави вважають:

- 1) верховенство і панування правового закону;
- 2) постійне утвердження суверенітету народу;
- 3) поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову;
- 4) забезпечення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, виконання ними своїх обов'язків;
- 5) урегулювання взаємовідносин між особою і державою на засадах загальнодозволеного – особі, прямо передбаченого законом – державі;
- 6) взаємну відповідальність особи й держави;
- 7) ефективну організацію контролю та нагляду за здійсненням законів і режиму законності.

Теорія правової держави наголошує на визначенні свободи людини і суспільства від необмеженого втручання держави у всієї своєї діяльності дотримуватися закону. Демократичності функціонування державних органів, визнанні і забезпеченні незалежності суду. Правові норми утворюються тут на широкому соціальному ґрунті.

Основними напрямками формування правової держави в Україні вчені називають: 1) необхідність зв'язати правом діяльність держави та її органів; 2) формування правового механізму, з допомогою якого можна подолати відчуження людини й громадянина від засобів виробництва, власності, форм демократії; 3) чітку роботу законодавчої влади на основі Конституції України та конституційних законів; 4) створення системи незалежних судів загальної та спеціальної юрисдикції; 5) формування у населення нового правового мислення, високого рівня правової культури.

Нині більшість вчених-правознавців вважають, що формування правової держави у нашій країні буде складним і тривалим процесом (40–45 років за сприятливих умов).

Рекомендована література:

Правознавство: Навчальний посібник / За ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. – К.: Юрінком Інтер, 2006.

Шпиталенко Г. А., Шпиталенко Р. Б. Основи правознавства: Навч. посіб. / За заг. ред. І. П. Лаврінчук. – К.: Каравела, 2004.

Правознавство: Навч. посіб. / За ред. В. В. Сухоноса (мол.). – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005.

Основи права України / За ред. проф. В. Л. Ортинського. – Львів: Оріяна-Нова, 2005.

Основи правознавства: навч. посібник / П. Д. Пилипенко, Н. М. Хома, М. С. Кельман та ін. – Львів: Магнолія, 2007.

Хрестоматія з правознавства: Навч. посіб. / Уклад. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. – К.: Юрінком Інтер, 2003.

Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2001.

Теорія держави і права: Підручник / За ред. С. Л. Лисенкова. – К.: Юрінком Інтер, 2005.

Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006.

Новик М. К., Новик В. А. Теорія держави та права. Практикум. – Житомир: Полісся, 2006.

^{1*} Більш детально це питання вивчається у курсі політології.

Васькович Й. Проблеми та перспективи побудови правової держави в Україні // Право України. – 2000. – № 1. – С. 32 – 35.

Корнієнко В. Реалізація ідеалу соціально-правової держави в українському суспільстві // Там само. – 2001. – № 2. – С. 47 – 53.

??? Питання на роздуми:

1. Чому держава не зливається повністю із суспільством, а існує певним чином відокремлено від нього ?
2. Охарактеризуйте Україну згідно ознак держави.
3. Проаналізуйте проблеми і складнощі у роботі державного апарату України, спираючись на відповідні принципи.
4. Як Ви сприймаєте сучасну соціально-класову структуру нашої держави ?
5. Як, на Ваш погляд, повинні взаємодіяти держава і особа в українському суспільстві сьогодні ?
6. Наскільки ефективною є реалізація внутрішніх функцій нашою державою?
7. Проаналізуйте проблеми формування громадянського суспільства та правової держави в Україні.

Тема 2. Основи теорії права

План.

1. Поняття “право” та його ознаки. Функції права.
2. Місце і роль права в системі соціальних норм.
3. Система права. Джерела (форми) права.
4. Правові відносини, суб’єкти та об’єкти правових відносин.

1. Термін “право” вживається у людському спілкуванні, відображаючи при цьому різні аспекти їхнього життя. Слово “право” започатковано від слова “правда”. Серед усіх тлумачень терміна “право” вчені-правознавці виділяють в основному такі його значення:

- а) певні можливості, що має індивід, соціальна група у суспільстві, народ тощо;
- б) сукупні системи юридичних норм;
- в) оцінка показника істинності, достовірності певних соціальних явищ.

Іншими словами, вчені розглядають право як загальносоціальне та юридичне явище. Як загальнонаціональне явище право – це свобода і обґрунтованість поведінки людей у суспільстві; як юридичне – відповідність цієї свободи та поведінки відповідно до діючих правових норм даної держави.

Сьогодні існують різноманітні підходи до праворозуміння. Так, при нормативному підході право розглядається як система загальнообов’язкових, формально визначених норм; системному – як система правових явищ, пов’язаних між собою і утворюючих єдине ціле; соціологічному – як “живе”, конкретне, динамічне, фактично існуюче явище суспільного життя.

Важливо підкреслити те, що сутністю права є свобода людини, але не будь-яка, а певним чином визначена та забезпечена. Як сказав відомий російський філософ В.С.Соловйов, право є воля людини, обмежена рівністю людей. Німецький філософ Г.Гегель писав, що свобода, якщо вона складається взагалі з можливості робити все, що бажають, є насправді ілюзією, савіллям. Право є свободою дій чи бездіяльності; поєднує в собі свободу суспільства і його членів; межі цієї свободи визначаються суспільством, а не окремою людиною; свободою типових членів суспільства, яка захищається юридичними засобами.

До основних ознак права відносять у юридичній літературі такі:

- 1) правила загальнообов’язкового характеру, що взаємопов’язані, утворюють єдність, що є системою правових норм;
- 2) формальна визначеність та закріпленість їх у законах;
- 3) встановлення та забезпечення їх державою;
- 4) регулювання ними соціальних відносин між людьми на основі принципів справедливості, гуманізму й милосердя.

Функції права – основні напрямки його впливу на суспільні відносини. Їх поділяють на загальносоціальні та спеціальні юридичні. До загальнонаціональних належать:

- 1) гуманістична (охорона та захист прав людства, народу, людини);
- 2) організаторсько-управлінська (право суб’єктів на розв’язання певних економічних і соціальних проблем);
- 3) інформаційна (інформування людей про волю законодавця);
- 4) оціночно-орієнтаційна (оцінювання поведінки людей з огляду на закони держави);
- 5) ідеологічно-виховна (формування у людини певного світогляду, поведінки);
- 6) пізнавальна (право виступає як джерело знань).

До спеціальних юридичних відносять:

- 1) регулятивну (врегулювання суспільних відносин способом закріплення бажаної поведінки в тих чи інших галузях, інститутах права):
 - а) статична (порядок у соціально неоднорідному суспільстві у стані спокою);

- б) динамічна(динамічний розвиток громадянського суспільства);
2) охоронна (охорона відповідної системи суспільних відносин).

2. Соціальні норми – це загальні правила поведінки людей у суспільстві, що зумовлені об'єктивними закономірностями, є наслідком свідомої вольової діяльності певної частини чи всього суспільства і забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу.²

Виділяють такі соціальні норми: юридичні (правові); моральні; релігійні; корпоративні (політичних партій, громадських організацій, інших об'єднань); звичаї чи традиції; соціально-технічні (технічні норми, що набули суспільного значення – наприклад, правила експлуатації АЕС).

Право, як особливий вид соціальних норм, відрізняється і захищається державою, є правилами загальнообов'язковими та формально визначеними у законах, внутрішньо узгоджених, об'єднаних в систему і які забезпечуються примусом та іншими засобами.

Відомий український вчений початку ХХ ст. Б.Кістяківський писав, що право не може бути поставлене поряд з науковою істиною, моральною досконалістю, релігійною святинєю, оскільки значення його більш відносне, а зміст частково утворюється мінливими економічними та соціальними умовами. Він підкреслював, що право є єдиною соціально дисциплінуючою системою: дисциплінує людину у більшій мірі, ніж інші норми.³

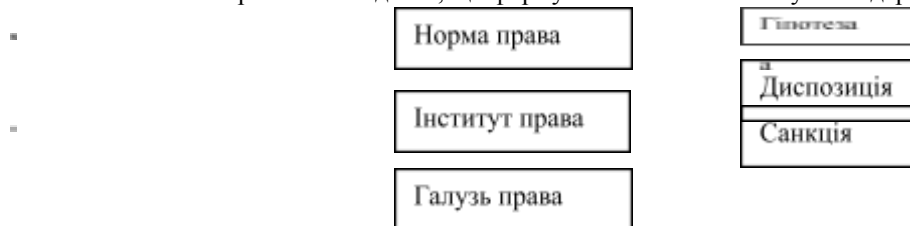
У процесі регулювання суспільних відносин право взаємодіє з іншими соціальними нормами. Право, наприклад, зміцнює законність та правопорядок своїми вимогами, що допомагає й моральній поведінці особи у суспільстві. Правові й моральні норми тісно переплітаються у сімейному законодавстві.

Норми права впливають на формування корпоративних норм у даному суспільстві (дозволяють чи забороняють діяльність тих чи інших партій, об'єднань тощо). Існує найтісніший зв'язок між правом (як принципом) і релігією. Так, ігумен Веніамін (Новік), кандидат богослов'я підкреслює, що поняття права виростає з поняття Бога (як не тільки позамежної істотою, але найважливішого принципа буття); свобода волі, яку Бог дав людині, лежить і в основі права.⁴

3. Система права є внутрішньою будовою права з такими ознаками:

- 1) єдністю його складових частин та їх узгодженістю;
- 2) диференціацією на галузі та інститути права;
- 3) наявністю між ними різних видів зв'язків (державних, соціальних, ідеологічних тощо).

Первинним елементом системи права є норма права (нормативно-правовий припис) – загальновизнане і загальнообов'язкове правило поведінки, що формулюється та забезпечується державою.

Норма права складається з: гіпотези (умов та обставин виникнення правила поведінки), диспозиції (самого правила поведінки – прав та обов'язків), санкції (юридичних наслідків виконання чи виконання цього правила – каральних, (штрафних), заохочувальних). Норма права може бути викладена у статті нормативно-правового акту всіма або окремими з цих трьох елементів (наприклад, ст. 115 Кримінального кодексу України: умисне вбивство карається позбавленням волі на строк від 7 до 15 років (входить диспозиція і санкція); ст. 21 Кодексу законів про працю: трудовий договір (диспозиція) тощо).

Норми права об'єднуються в інститути права (угруповання норм права певної галузі, що регулюють вид чи сторону однорідних суспільних відносин (інститут права власності в цивільному праві, шлюб у шлюбно-сімейному та ін.)); інститути – в галузі права (відносно самостійна сукупність норм права, об'єднаних загальністю предмета і методу правового регулювання (адміністративне, кримінальне, трудове право та ін).

· Джерела права є зовнішньою формою права, організацією його в належну юридичну оболонку; до них відносять:

- 1) нормативні акти – рішення компетентних суб'єктів (органів держави) у вигляді офіційних документів, що породжують юридичні наслідки (законови, підзаконні нормативні акти – укази Президента України, акти Кабінету, міністрів, відомств тощо);
- 2) правовий звичай – санкціоноване державою звичаєве правило поведінки загального характеру (наприклад, залишення дитини, як правило, з матір'ю після розлучення);
- 3) судовий чи адміністративний прецедент – рішення компетентного органу держави, якому надається формальна обов'язковість при розв'язанні аналогічних справ;

² Правознавство: Навчальний посібник /За ред. В.В.Копейчикова. – К, 1998. – С. 64

³ Кістяковський Б. В защиту права // Наше наследие. – 1990. - №4. – С. 3

⁴ Ігумен Веніамін (Новік). Права людини. Релігійно-філософське обґрунтування (тези) // Людина і світ. – 2001.- № 2-3. – С. 56.

- 4) нормативний договір – правила за згодою і домовиністю двох чи більше суб'єктів, що забезпечуються державою (договір про утворення федерації, автономії, трудовий договір тощо).

4. Правові відносини – це відносини, що виникають на основі норм права, характеризуються наявністю сторін, які мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, контролюються і забезпечуються державою. Вони складаються:

- 1) з суб'єктів – індивідів (фізичних осіб): громадян України, інших держав та осіб без громадянства; організацій та об'єднань; соціальних спільностей (держави в цілому, народу, нації, адміністративно-територіальних одиниць, трудових колективів);
- 2) з об'єктів – матеріальних, духовних та інших соціальних благ (засобів виробництва, предметів споживання, продуктів духовної творчості, особистих немайнових благ – здоров'я, честі, гідності тощо);
- 3) змісту – синтезу фактичного і юридичного (суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів і самою їх поведінкою).

Правовідносини неможливі без юридичних фактів – конкретних життєвих обставин, передбачених нормою права. Законність є принципом формування правової держави, методом управління суспільством. Це такий режим державного і суспільного життя, при якому забезпечується повне й неухильне дотримання і виконання законів, підзаконних актів усіма органами держави, громадськими організаціями, посадовими особами і громадянами. Основні її принципи:

- 1) нерозривний зв'язок, підпорядкування, зумовленість законності режимом демократії;
- 2) обов'язковість вимог законності для усіх;
- 3) забезпечення верховенства закону у системі правових актів;
- 4) зв'язок законності із загальною та правовою культурою населення, посадових осіб;
- 5) встановлення дійового контролю і нагляду за дотриманням законності;
- 6) невідворотність відповідальності за правопорушення.

Результатом законності є правопорядок (реалізовані правові норми в системі суспільних відносин, яких діяльність суб'єктів права є правомірною).

У правовій практиці діє принцип: незнання закону не звільняє правопорушника від відповідальності.

Рекомендована література:

Правознавство: Навчальний посібник / За ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
Шпиталенко Г. А., Шпиталенко Р. Б. Основи правознавства: Навч. посіб. / За заг. ред. І. П. Лаврінчук. – К.: Каравела, 2004.
Правознавство: Навч. посіб. / За ред. В. В. Сухоноса (мол.). – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005.
Основи права України / За ред. проф. В. Л. Ортинського. – Львів: Оріяна-Нова, 2005.
Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2001.
Теорія держави і права: Підручник / За ред. С. Л. Лисенкова. – К.: Юрінком Інтер, 2005.
Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
Новик М. К., Новик В. А. Теорія держави та права. Практикум. – Житомир: Полісся, 2006.
Мірошниченко М. Право: терміно-поняття, поняття, категорія // Право України. – 2006. – № 3. – С. 29.
Ігумен Веніамін (Новік). Права людини // Людина і світ. – 2001. – № 2 – 3. – С. 56 – 58.

??? Питання на роздуми:

1. Як Ви особисто розумієте поняття право і свобода?
2. Проаналізуйте дію права у соціально неоднорідному суспільстві для різних класів і прошарків.
3. Як норми права впливають на інші соціальні норми?
4. Виявіть взаємозв'язки правових, моральних та релігійних норм на конкретних прикладах.

Тема 3. Основи правової поведінки та юридична відповідальність

План.

1. Правосвідомість та правова культура.
2. Правопорушення та їх види.
3. Юридична відповідальність.

1. Правосвідомість розглядають як вид (форму) суспільної свідомості, що криє в собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій, уявлень і настанов, які характеризують ставлення людини, суспільних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права, форм і методів правового регулювання.

Характерні **ознаки правосвідомості**:

- 1) правосвідомість є однією з форм суспільної свідомості, відображає суспільне буття;
- 2) містить поняття, уявлення, судження, почуття, емоції, концепції, теорії, програми;
- 3) обумовлена соціально-економічним устроєм конкретного суспільства, рівнем

розвитку його загальної культури;

- 4) ідеологічні елементи правосвідомості виступають головними елементами правової культури та правового виховання.

Право сприймається громадянами через розуміння законодавчих конструкцій і правил, в яких формулюється обсяг певної поведінки. Це розуміння залежить від досягнутого суспільством рівня соціально-економічного розвитку (напр., життєвий рівень населення, прожитковий мінімум для особи).

Структуру правової свідомості людини складають:

- 1) правова ідеологія (сукупність принципів, теорій, концепцій, що формуються внаслідок наукового узагальнення правового розвитку суспільства);
- 2) правова психологія (сукупність правових почуттів, емоцій, оцінок, настрою, які домінують у суспільстві, виявляються у громадській думці).

Правова свідомість поділяється на:

- 1) *буденну* (притаманна основній масі громадянського суспільства);
- 2) *професійну* (професійна діяльність та навчання юристів, правознавців);
- 3) *наукову* (сукупність наукових знань, теорій, оцінок юристів-науковців).

За ступенем узагальнення правову свідомість можна поділити на масову, групову й індивідуальну.

Правова культура – це глибокі знання й розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності.

Основними показниками рівня правової культури вважають: відповідність права вимогам справедливості та свободи; рівень правосвідомості громадян і посадових осіб; рівень культури творення та реалізації права; рівень якості роботи правоохоронних і правозастосовних органів та посадових осіб; якість системи законодавства, певний рівень законності й правопорядку.

В основі права лежить принцип справедливості, що характеризує моральний зміст нормативного характеру правил поведінки людей у суспільстві, встановлених і забезпечених державою. Законодавство являє собою зовнішній вираз права, визначає рівень свободи людини, яка постійно вступає у правовідносини з іншими людьми, колективами людей, державою та суспільством у цілому. Якісна праця посадових осіб названих органів є критерієм якості законодавства та його здійснення.

Структура правової культури: правова психологія (правові почуття, емоції; оцінні поняття відносно права чинного та права бажаного; елементи настрою стосовно конкретних правових явищ і правових ситуацій), правова ідеологія (правові ідеї, правові теорії; правові поняття й категорії; правові принципи) та елементи поведінки (вміння і навички ефективної реалізації норм права в повсякденному практичному житті; правова активність громадян). Для зниження впливу правового нігілізму необхідні, на думку правознавців: а) забезпечення високої якості законів, що приймаються; б) зміцнення законності; в) підвищення ролі судів і прокуратури; г) підвищення ролі правового виховання; д) підвищення правової культури українського суспільства і професійної правової культури (*питання на роздуми для студентів*).

Метою правового виховання є: формування правосвідомості громадян і підвищення на цій основі їхньої правової культури; виховання поваги до права, щоб його вимоги стали особистим переконанням кожної людини; ознайомлення громадян з питаннями державно-правового будівництва, підвищення їхньої соціальної та політико-правової активності; допомога їм в оволодінні юридичними знаннями.

2. Правопорушення поділяються на злочини та проступки.

Злочини – суспільне небезпечні діяння, що тягнуть покарання в кримінальному порядку. **Види проступків:**

1. Адміністративні правопорушення (адміністративні проступки).
2. Цивільно-правові проступки (впливають, напр., з невиконання, або порушення договірних зобов'язань).
3. Дисциплінарні проступки – протиправні винні дії робітників та службовців у трудовій сфері (напр., порушення правил трудової дисципліни).

Склад правопорушення містить у собі такі елементи:

- 1) *суб'єкт* правопорушення – деліктоздатна фізична особа або організація (тобто спроможна своїми діями нести правову відповідальність);
- 2) *об'єкт* правопорушення – ті суспільні відносини, що порушуються при правопорушенні (напр., у кримінальному праві – життя та здоров'я громадян, їхня власність, права і свободи);
- 3) *об'єктивна сторона* правопорушення – зовнішнє вираження правопорушення:
 - а) наявне протиправне діяння та його соціальні негативні наслідки;
 - б) причинно-наслідковий зв'язок між ними;
 - в) способи і методи діяння;
 - г) час і обстановка при скоєнні правопорушення;
- 4) *суб'єктивна сторона* правопорушення:
 - а) мотив - спонукальні причини, що підштовхнули правопорушника до вчинення правопорушення (напр., користь, помста, хуліганство тощо);
 - б) мета - той результат, якого бажав досягти правопорушник при скоєнні правопорушення.
 - в) вина - психічне ставлення особи до скоєного нею правопорушення (у формі умислу і необережності).

Умисел буває двох видів: 1) *прямий* – особа усвідомлює факт свого діяння, передбачає настання соціально-негативних наслідків свого діяння і бажає їх настання; б) *непрямий* – особа усвідомлює факт свого діяння, передбачає настання соціально-негативних наслідків свого діяння і свідомо припускає їх настання або ставиться до них байдуже.

Необережність буває також двох видів: 1) самовпевненість – особа усвідомлює факт свого діяння, передбачає настання соціально-негативних наслідків свого діяння, але самовпевнено сподівається, що вони не виникнуть; 2) недбалість – особа усвідомлює факт свого діяння, але не передбачає соціально-негативних наслідків, хоча повинна і могла їх передбачити.

Без наявності хоча б одного елемента складу правопорушення немає самого правопорушення.

3. Юридична відповідальність – це застосування уповноваженою особою до правопорушника юридичних норм (обмеження, позбавлення, покладання нових додаткових обов'язків на особу).

Ознаки юридичної відповідальності: 1) передбачає державний примус; 2) має певну міру та обсяг цього примусу; 3) наявність фактичної підстави (правопорушення); 4) негативні наслідки для правопорушника; 5) характер і обсяг позбавлень встановлюється в санкції юридичної норми; 6) здійснюється компетентним державним органом у строго визначеному законом порядку і формах.

Принципами юридичної відповідальності є:

- ☐ законність,
- ☐ справедливість,
- ☐ незворотність настання (неминучість настання юридичної відповідальності за скоєне правопорушення);
- ☐ доцільність (неприпустиме звільнення правопорушника від юридичної відповідальності без законних підстав);
- ☐ індивідуалізація покарання (відповідальність за скоєне правопорушення винний має нести сам);
- ☐ відповідальність за вину;
- ☐ неприпустимість поєднання двох і більше видів юридичної відповідальності за одне правопорушення.

Види юридичної відповідальності в Україні:

1. Кримінальна відповідальність настає за вироком суду за скоєння злочину. Поширені види покарання: позбавлення волі, виправні роботи, штраф тощо.
2. Адміністративна відповідальність настає за постановою адміністративних органів на підставі Кодексу про адміністративні правопорушення за вчинення адміністративних проступків. Поширений вид відповідальності – штраф; може бути адміністративний арешт терміном до 15 діб, позбавлення спеціального права (полювання, транспортних засобів) тощо.
3. Цивільно-правова відповідальність настає за рішенням суду на підставі Цивільно-процесуального кодексу за скоєння цивільно-правових деліктів. Поширені види – пеня (штраф, неустойка), відшкодування шкоди або збитків.
4. Дисциплінарна відповідальність настає на підставі наказу адміністрації підприємства відповідно до Кодексу законів про працю за скоєння дисциплінарного проступку. Поширені види: догана і звільнення
5. Матеріальна відповідальність настає на підставі наказу адміністрації підприємства згідно з Кодексом законів про працю за заподіяння матеріального збитку підприємству. Поширений вид – грошове стягнення.

Матеріальна відповідальність може бути підвищеною, повною та обмеженою.

Рекомендована література:

- Правознавство: Навчальний посібник / За ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
- Шпиталенко Г. А., Шпиталенко Р. Б. Основи правознавства: Навч. посіб. / За заг. ред. І. П. Лаврінчук. – К.: Каравела, 2004.
- Правознавство: Навч. посіб. / За ред. В. В. Сухоноса (мол.). – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005.
- Основи права України / За ред. проф. В. Л. Ортинського. – Львів: Оріяна-Нова, 2005.
- Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2001.
- Теорія держави і права: Підручник / За ред. С. Л. Лисенкова. – К.: Юрінком Інтер, 2005.
- Теорія держави і права: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
- Новик М. К., Новик В. А. Теорія держави та права. Практикум. – Житомир: Полісся, 2006.
- Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежної України: поняття, структура // Право України. – 2001. – № 4. – С. 21 – 25.
- Мірошниченко М. Право: терміно-поняття, поняття, категорія // Там само. – 2006. – № 3. – С. 29.
- Цимбалюк М. Функції правосвідомості та їх онтологічна інтерпретація // Там само. – № 11. – С. 31.
- Конох М., Хрідочкін А. Правова свідомість і правова культура студентської молоді у дзеркалі громадської думки // Там само. – № 3. – С. 82.
- Головченко В., Потьомкін А. Правові механізми формування правосвідомості студентів // Там само. – № 4. – С. 100.

**Тема 4. Конституційно-правовий статус Верховної Ради України,
Президента України, Кабінету Міністрів України
та інших органів виконавчої влади**

План.

1. Конституційно-правовий статус Верховної Ради України та народних депутатів.
2. Президент України.
3. Статус Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади.

1. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Конституційний склад Верховної Ради України – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю останнього місяця повноважень Верховної Ради України. Позачергові вибори до Верховної Ради України призначаються Президентом України і проводяться в період шістдесяти днів з дня опублікування рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України.

Верховна Рада України працює сесійно. Верховна Рада України є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від її конституційного складу. Верховна Рада України збирається на першу сесію не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів. Порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та законом про регламент Верховної Ради України. Чергові сесії Верховної Ради України починаються першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року. Позачергові сесії Верховної Ради України, із зазначенням порядку денного, скликаються Головою Верховної Ради України на вимогу не менш як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України або на вимогу Президента України. У разі введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні Верховна Рада України збирається у дводенний строк без скликання.

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді (більшість народних депутатів від конституційного складу) формується протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання після чергових або позачергових виборів, або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді (ст. 83 КУ). Ця коаліція вносить пропозиції Президенту щодо кандидатури Прем'єр-міністра та складу Кабінету Міністрів.

Засідання Верховної Ради України проводяться відкрито. Закрите засідання проводиться за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України. Рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування.

До повноважень Верховної Ради України, зокрема, належать (пп. ст. 85 КУ):

- 1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції;
- 2) призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 цієї Конституції;
- 3) прийняття законів;
- 4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- 5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- 6) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- 7) призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією;
- 8) заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- 9) оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- 10) усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпідменту), встановленому статтею 111 цієї Конституції;
- 11) розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- 12) призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення та радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України;
- 12-1) призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України;
- 13) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції;
- 16) призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;

- 17) призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;
- 18) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;
- 19) призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України;
- 25) надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора України; висловлення недовіри Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади;
- 26) призначення та звільнення третини складу Конституційного Суду України;
- 27) обрання суддів безстроково та ін.

Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як однієї третини народних депутатів України від її конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Питання про відповідальність Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше одного разу протягом однієї чергової сесії, а також протягом року після схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України.

Верховна Рада України обирає зі свого складу Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України та відкликає їх.

Верховна Рада України затверджує перелік комітетів Верховної Ради України, обирає голів цих комітетів. Комітети Верховної Ради України здійснюють законопроектну роботу, готують і попередньо розглядають питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України. Верховна Рада України у межах своїх повноважень може створювати тимчасові спеціальні комісії для підготовки і попереднього розгляду питань. Верховна Рада України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, створює тимчасові слідчі комісії, якщо за це проголосувала не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України.

Президент України може достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися; якщо протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій; якщо протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України.

Повноваження Верховної Ради України, що обрана на позачергових виборах, проведених після дострокового припинення Президентом України повноважень Верховної Ради України попереднього скликання, не можуть бути припинені протягом одного року з дня її обрання.

Повноваження Верховної Ради України не можуть бути достроково припинені в останні шість місяців строку повноважень Президента України.

Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України. Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово.

Закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України. Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений. Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин – на інший період.

Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік. Разом із проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року. Кабінет Міністрів України відповідно до закону подає до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України. Поданий звіт має бути оприлюднений.

Контроль за використанням коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата.

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Народним депутатом України може бути громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не

погашена і не знята у встановленому законом порядку. Повноваження народних депутатів України визначаються Конституцією та законами України («Про статус народного депутата України» від 17. 11. 1992 р. із змінами та доп. та ін.). Порядок проведення виборів народних депутатів України встановлюється законом («Про вибори народних депутатів України» від 25.03.2004 р. із змінами та доп.).

Народні депутати України здійснюють свої повноваження на постійній основі. Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата чи бути на державній службі (в т. ч. бути членом Кабінету Міністрів, керівником центрального органу виконавчої влади). Перед вступом на посаду народні депутати України складають перед Верховною Радою України присягу. Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення присяги. Народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність. Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образи чи наклеп. Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

Повноваження народного депутата України припиняються достроково у разі (ст. 81):

1) складення повноважень за його особистою заявою; 2) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього; 3) визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім; 4) припинення його громадянства або виїзду на постійне проживання за межі України; 5) якщо протягом двадцяти днів з дня виникнення обставин, які призводять до порушення вимог щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, ці обставини ним не усунуто; 6) невходження народного депутата України, обраного від політичної партії (виборчого блоку політичних партій), до складу депутатської фракції цієї політичної партії виборчого блоку політичних партій) або виходу народного депутата України із складу такої фракції; 7) смерті.

Права народних депутатів України (див. ст.10 – 23 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17. 11. 1992 р. із змінами та доп. та ін.):

- обирати і бути обраним до органів Верховної Ради, на посади Голови ВР, першого заступника і заступників його;
 - об'єднуватися в депутатські фракції (групи);
 - право законодавчої ініціативи;
- звертатися із депутатськими запитами, вимагати відповіді на них; право на депутатське звернення (за Конституцією, народний депутат України має право на сесії Верховної Ради України звернутися із запитом до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності. Керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій зобов'язані повідомити народного депутата України про результати розгляду його запиту);
- права у взаємовідносинах із органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян, засобами масової інформації; право на забезпечення інформацією та на її використання;
 - гарантії, пільги щодо трудових прав (напр., забезпечення на період працевлаштування після закінчення строку депутатських повноважень виплати матеріальної допомоги у розмірі заробітної плати працюючих народних депутатів з урахуванням всіх доплат та надбавок, не більше року; щорічна оплачувана відпустка у міжсесійний період 45 календарних днів з виплатою матеріальної допомоги на оздоровлення у розмірі подвійної місячної зарплати; працевлаштування дружини (чоловіка) у зв'язку з переїздом народного депутата до ВР; призначення пенсії у розмірі 80% місячної зарплати нині працюючого народного депутата при досягненні пенсійного віку і стажу роботи (25 р. для чол. і 20 р. для жінок), або достроково за два роки до цього, у разі визнання інвалідом I, II груп; грошова допомога при виході на пенсію (12 місячних посадових окладів працюючого народного депутата); прерахунок пенсій відповідно до змін зарплати народних депутатів; на безкоштовне медичне обслуговування у тих закладах охорони здоров'я, де раніше депутат був прикріплений;
 - право на першочергове поселення в готель;
 - на транспортне забезпечення (позачергове отримання проїзних документів, право безоплатного проїзду на всіх видах транспорту в Україні, крім таксі; на безкоштовне паркування автомобіля та ін.).

Народний депутат може мати до 31 помічника-консультанта, на чотирьох з них поширюється дія Закону України «Про державну службу»; їх оплата праці здійснюється у межах загального фонду, виділеного депутату у ВР (ст. 34). Життя і здоров'я народного депутата підлягають обов'язовому державному страхуванню за рахунок бюджетних призначень на суму 10-річного грошового утримання його, в період строку його повноважень, а також після припинення у зв'язку з попередньою депутатською діяльністю (ст. 30).

Обов'язки народних депутатів України (див. ст. 24 – 25 Закону України «Про статус народного депутата України» від 17. 11. 1992 р. із змінами та доп. та ін.):

- додержуватися вимог Конституції та законів щодо своєї діяльності, трудової дисципліни та норм депутатської етики;
- брати участь у засіданнях та голосуваннях у ВР;
- виконувати доручення ВР, функції у депутатській фракції;
- постійно підтримувати зв'язки з виборцями, розглядати їх звернення відповідно до вимог, інформувати виборців про свою діяльність через засоби масової інформації, на зборах виборців, але не рідше двох разів на рік; проводити особистий прийом громадян у визначені дні;
- здійснювати контроль за розглядом в органах державної влади та місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях пропозицій, заяв та скарг громадян, які надійшли на його ім'я;
- щорічно декларувати про свої доходи та майно, членів своєї сім'ї.

2. Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою.

Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд. Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку. Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю останнього місяця п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень. Порядок проведення виборів Президента України встановлюється законом.

Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. За посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону. Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту.

Президент України має, зокрема, такі повноваження (пп. ст. 102 КУ):

- 1) забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;
- 6) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;
- 7) призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією;
- 8) припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися;
- 11) призначає за згодою Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України та звільняє його з посади;
- 12) призначає половину складу Ради Національного банку України;
- 14) призначає на посади та звільняє з посад за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України;
- 16) скасовує акти Кабінету Міністрів України та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;
- 17) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;
- 18) очолює Раду національної безпеки і оборони України та ін.

Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам. Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Рада національної безпеки і оборони України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. Головою Ради національної безпеки і оборони України є Президент України. Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України.

Повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

1) відставки; 2) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 3) усунення з поста в порядку імпічменту; 4) смерті.

Відставка Президента України набуває чинності з моменту проголошення ним особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України.

Неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я має бути встановлена на засіданні Верховної Ради України і підтверджена рішенням, прийнятим більшістю від її конституційного складу на підстав і письмового подання Верховного Суду України за зверненням Верховної Ради України, і медичного висновку.

Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину. Питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Для проведення розслідування Верховна Рада України створює спеціальну тимчасову слідчу комісію, до складу якої включаються спеціальний прокурор і спеціальні слідчі. За наявності підстав Верховна Рада України не менш як двома третинами від її конституційного складу приймає рішення про звинувачення Президента України. Рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту приймається Верховною Радою України не менш як трьома четвертими від її конституційного складу після перевірки справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент та отримання висновку Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину.

3. Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених у статтях 85, 87 Конституції України. Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією і законами України, актами Президента України.

До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри. Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України. Прем'єр-міністр України входить із поданням до Президента України про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України на утримання цих органів.

Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінетові Міністрів України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України, відставку якого прийнято Президентом України, за його дорученням продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України, але не довше ніж шістьдесят днів.

Прем'єр-міністр України зобов'язаний подати Президентові України заяву про відставку Кабінету Міністрів України у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України резолюції недовіри.

Кабінет Міністрів України:

- 1) забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;
- 2) вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- 3) забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- 4) розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;
- 5) забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;
- 6) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;
- 7) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;
- 8) організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;
- 9) спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;
- 10) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України, актами Президента України.

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які є обов'язковими до виконання. Акти Кабінету Міністрів України підписує Прем'єр-міністр України.

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють *місцеві державні адміністрації*. Особливості здійснення виконавчої влади у містах Києві та Севастополі визначаються окремими законами України.

Склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих державних адміністрацій. Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами. Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України, або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь.

Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації.

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

- 1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;
- 2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;
- 3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;
- 4) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;
- 5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм;
- 6) взаємодію з органами місцевого самоврядування;
- 7) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

Члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової та творчої у позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку.

Рекомендована література:

- Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Юрінком, 1996.
Коментар до Конституції України. – К., 1996. – С. 68 – 176.
Шатіло В. Місце Президента України в системі органів державної влади // Право України. – 2003. – № 5. – С. 24 – 25.
Шаповал В. Сутнісні характеристики місцевого самоврядування // Там само. – 2002. – № 3. – С. 48 – 54.
Калиновський Б. Державні гарантії і правозахисна роль державних органів щодо здійснення конституційних принципів місцевого самоврядування // Там само. – № 10. – С. 29 – 32.
Кафарський В. Правова регламентація парламентської діяльності політичної партії // Право України. – 2006. – № 2. – С. 3.
Кафарський В. Правові засади функціонування Кабінету Міністрів України // Там само. – № 6. – С. 8.
Кафарський В. Кабінет Міністрів України: проблеми формування нових політико-правових умов // Там само. – № 8. – С. 3.
Правознавство: Навчальний посібник / За ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
Шпиталенко Г. А., Шпиталенко Р. Б. Основи правознавства: Навч. посіб. / За заг. ред. І. П. Лаврінчук. – К.: Каравела, 2004.
Правознавство: Навч. посіб. / За ред. В. В. Сухоноса (мол.). – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005.
Основи права України / За ред. проф. В. Л. Ортинського. – Львів: Оріяна-Нова, 2005.

Тема 5. Основи трудового права України

План

1. Поняття і джерела трудового права України.
2. Колективний договір. Трудовий договір. Контракт.
3. Робочий час і час відпочинку.
4. Оплата праці.

1.Трудове законодавство є системою правових норм, що регулюють трудові правовідносини. В основі життя людей завжди лежать потреби матеріального характеру, тому вони вступають у відносини між собою. Змістом трудових правовідносин виступає праця. Дослідник трудових відносин С.Я.Сухачов підкреслює, що важливим факторами становлення громадянського суспільства є як широкий вияв творчого, зацікавленого, пошукового ставлення до праці, так і формування у особистості потреби у власності, бажання бути власником цивілізованим, трудовим.⁵ Принципами трудового права України є: 1) принцип свободи праці; 2) принцип рівноправності (суспільної рівності всіх людей); 3) принцип договірності характеру праці; 4) принцип стабільності трудових відносин (гарантія зайнятості працівників); 5) принцип матеріальної зацікавленості у результатах праці; 6) принцип безпеки праці у реальному житті, реалізація цих принципів сьогодні є досить складною і проблематичною з огляду на перехідний період економічного і соціального розвитку, відсутність достатнього життєвого рівня для більшої частини населення, не виплату чи велику заборгованість заробітної плати, проблему безробіття (особливо на Житомирщині).

Джерелами трудового права України є:

- 1) Конституція України (ст. 43 – 46 про право на працю та його захист, ст. 41 про право власності, ст. 48 про право на достатній життєвий рівень);
- 2) Кодекс законів про працю України, прийнятий 10 грудня 1971 р. (включає 18 глав (265 статей));
- 3) Закони України: “Про власність”(від 7.02.1991 р.), “Про зайнятість населення”(від 1.03.1991 р.), “Про охорону праці”(від 14.10.1992 р.), “Про оплату праці”(від 24.03.1995 р.) та інші;
- 4) Підзаконні акти (укази і розпорядження Президента України, положення Кабінету Міністрів, накази з питань праці Міністерства праці України).

В нинішніх умовах розвитку нашого суспільства важливо підкреслити, що ст. 9 КЗпП називає не дійсними умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно з законодавством України про працю.

2.Поняття і зміст, умови колективного договору регулюються гл. II КЗпП. Він укладається з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів трудящих, власників та уповноважених ними органів на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності і господарювання, які використовують найману працю і мають права юридичної особи (ст. 10, 11).

Змістом колективного договору є: 1) зміни в організації виробництва і праці; 2) забезпечення продуктивної зайнятості; 3) нормування і оплати праці; 4) встановлення гарантій, компенсацій, пільг; 5) участь трудового колективу у формуванні, розподілі і використанні прибутку підприємства, установи, організації (якщо це передбачено статутом); 6) режим роботи, тривалість робочого часу і відпочинку; 7) умови і охорона праці; 8) забезпечення соціально-побутових пільг та ін (ст. 13).

Колективні договори підлягають повідомній реєстрації місцевими органами державної виконавчої влади (ст. 15). Колективний договір набирає чинності з дня його підписання представниками сторін або з дня, зазначеного у ньому (ст. 17). Він поширюється на всіх працівників (ст. 18).

Трудовий договір є угодою між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов’язується виконувати роботу, визначену цією угодою з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а інша сторона – виплачувати йому зарплату і забезпечувати необхідні умови праці (ст. 21).

Згідно ст. 22, забороняється необґрунтована відмова у прийнятті на роботу, встановлення переваг залежно від походження, соціального і майнового стану, статі, політичних поглядів, релігійних переконань тощо.

Згідно ст. 23 КЗпП трудові договори можуть бути: 1) безстроковими; 2) на визначений строк; 3) на час виконання певної роботи.

Трудовий договір укладається, як правило, у письмовій формі. При його укладенні громадянин зобов’язаний подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку, в певних випадках – документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров’я та інші. Укладання трудового договору оформляється відповідним наказом чи розпорядженням; він вважається укладеним і тоді, коли наказ чи розпорядження не були видані, але працівника фактично було допущено до роботи (ст. 24).

Трудові книжки ведуться на всіх працівників, які працюють на підприємстві, в установі, організації або у фізичної особи понад 5 днів (ст. 48).

Строк випробування при прийнятті на роботу не може перевищувати для службовців 3 місяці, а в окремих випадках, за погодженням з відповідним комітетом профспілки – 6 місяців; для робітників – 1 місяць (ст. 27). Коли відповідний строк закінчився, працівник продовжує працювати, то розірвання трудового договору допускається лише на загальних підставах (ст. 28). Випробування не встановлюється при прийнятті на роботу: осіб, які не досягли 18 років, молодих спеціалістів після закінчення вузів; осіб, звільнених у запас з військової чи альтернативної служби; інвалідів (ст. 26).

⁵ Сухачов С. Я. Ставлення до праці як фактор розвитку трудових відносин // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 22. – К, 2001. – С. 217

Особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін можуть встановлюватись угодою сторін (ст. 21). Сфера застосування контракту визначається законодавством (Положення про порядок укладення контрактів при прийнятті (найманні) на роботу працівників від 19.03.94 р. № 170). На роботу, що має безстроковий характер, контракт не укладається; не переукладається з працівником, що працює на постійній роботі. Не можна вносити до контракту положення, що погіршують становище працівника порівняно з чинним законодавством.

Роботодавець не має права переводити працівника без його згоди на роботу, не обумовлену контрактом (ст. 31,32 КЗпП). Для захисту інтересів працівника законодавством у п.18. Положенням передбачено обов'язковість внесення до умов контракту вимоги щодо зобов'язання роботодавця компенсувати моральну та матеріальну шкоду працівникові в разі дострокового розірвання контракту. Після закінчення строку дії контракту звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, одиноких матерів за наявності дитини віком до 14 років або дитини-інваліда провадиться відповідно до ст. 184 КЗпП з їхнім обов'язковим працевлаштуванням. За два місяці до закінчення строку чинності контракту сторони мають визначитися, чи його буде розірвано, чи продовжено, чи укладено на новий строк. У контракті також може бути передбачено додаткові пільги, гарантії та компенсації, не встановлені чинним законодавством, за рахунок коштів роботодавця (п.11,13 Положення).⁶

На думку А.Луценка, позитивними сторонами контракту є: **1)** він охоплює більш широке коло правовідносин; **2)** підвищує взаємну відповідальність роботодавця і працівника; **3)** дозволяє роботодавцю позбутися несумлінних, неперспективних працівників; **4)** спрямованість на забезпечення умов для прояву працівником ініціативи і самостійності; **5)** на правову і соціальну захищеність працівника. З іншої сторони, сьогодні в силу економічної кризи, значного послаблення гарантій соціальних і трудових прав працівників існує фактична нерівність сторін.⁷

Припинення дії трудового договору є правомірним за наявності таких підстав (ст. 36 КЗпП): **1)** угода сторін; **2)** закінчення строку; **3)** призов або вступ працівника на військову службу чи альтернативну; **4)** розірвання трудового договору з ініціативи працівника (ст. 38, 39), з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (ст. 40, 41), або на вимогу профспілки (ст. 45); **5)** переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду; **6)** відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці; **7)** набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено; **8)** підстави, передбачені контрактом.

Працівник має право розірвати трудовий договір, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні. Якщо працівник після закінчення строку попередження про звільнення не залишив роботи і не вимагає розірвання трудового договору, його не вправі звільнити, крім випадків, коли на його місце запрошено іншого працівника (ст. 38).

При припиненні трудового договору внаслідок порушення власником або уповноваженим ним органом законодавства про працю, колективного чи трудового договору працівникові виплачується вихідна допомога у розмірі не менше тримісячного середнього заробітку (ст. 44).

3. Робочий час регулює гл. IV КЗпП.

Згідно ст. 50, норма тривалості робочого часу встановлена в 40 годин на тиждень. Скорочена тривалість робочого часу встановлюється: **1)** для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років – 24 години на тиждень; **2)** для працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, - не більш як 36 годин. Крім того, скорочена тривалість робочого часу встановлюється для окремих категорій працівників (учителів, лікарів та інших) (ст. 51).

При шестиденному робочому тижні тривалість щоденної роботи не може перевищувати 7 годин при тижневій нормі 40 годин 6 годин – при 36 годинах, 4 – при 24 годинах (ст. 52). Напередодні вихідних днів тривалість роботи при шестиденному робочому тижні не може перевищувати 5 годин (ст. 53).

У нічний час (з 10 годин вечора до 6 годин ранку) тривалість роботи скорочується на одну годину (ст. 54). При цьому важливо зазначити, що забороняється залучення до роботи в нічний час: **1)** вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років; **2)** осіб молодших 18 років (ст. 55). Ці ж категорії працівників забороняється залучати до надурочних робіт (ст. 63). Цікаво, що законодавець передбачає встановлення неповного робочого часу з відповідною пропорційністю в оплаті для вагітних жінок, жінка, яка має дитину віком до 14 років або дитину-інваліда (ст. 56).

Діючий кодекс передбачає обмеження надурочних робіт, одержання на них відповідного дозволу профспілки та їх граничні норми (не більше 4 годин протягом двох днів підряд і 120 годин на рік) (ст. 62, 64, 65).

Час відпочинку регулюється гл. V КЗпП.

⁶ Короткін В.Г. Трудове право: прийняття на роботу і звільнення. – К. 2000. – С. 32-35.

⁷ Луценко А. Правове регулювання контрактної форми трудового договору: деякі проблеми і шляхи їх вирішення // Право України – 1999. – №7. – С. 44-45.

Так, перерва для відпочинку і харчування для працівників не повинна перевищувати 2 години; на тих роботах, де через умови виробництва перерву встановити не можна, працівникові повинна бути надана можливість приймання їжі протягом робочого часу (ст. 66).

При п'ятиденному робочому тижні працівникам надаються 2 вихідних дні на тиждень, а при шестиденному – 1 (ст. 67).

Порядок застосування роботи у вихідні дні пов'язаний, як правило, з відверненням аварій, стихійних лих, нещасних випадків невідкладних робіт – за що надається інший день відпочинку, або оплата у подвійному розмірі (ст. 71, 72).

Перелік святкових і неробочих днів в Україні визначається ст. 73. Ця ж стаття передбачає встановлення неробочих днів за поданням не православних конфесій, зареєстрованих у нашій державі (до 3 днів відпочинку протягом року з відпрацюванням за ці дні). Для православних – 7 січня (Різдво Христове), один день – на Пасху і Трійцю.

Ст. 4 Закону “Про відпустки” передбачає надання працівникам таких їх видів: **1)** щорічні (основна і додаткова – за роботу із шкідливими та важкими умовами праці, за особливий характер праці, інші); **2)** додаткові відпустки у зв'язку з навчанням; **3)** творча відпустка; **4)** соціальні відпустки (у зв'язку з вагітністю та пологами, для догляду за дитиною до 3 років, додаткова – працівникам, які мають дітей); **5)** відпустки без збереження заробітної плати.

Згідно зі ст. 6 цього ж закону та ст. 75 КЗпП щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менш як 24 календарні дні за відпрацьований робочий рік; особам до 18 років – 31. Для деяких категорій працівників законодавством України передбачається інша тривалість такої відпустки (наприклад, 56 календарних днів для викладачів вузів). Щорічні основна та додаткові відпустки повної тривалості у перший рік роботи надаються працівникам після закінчення 6 місяців безперервної роботи на даному підприємстві в установі, організації. Щорічні відпустки за другий та наступний роки можуть бути надані працівникові в будь-який час відповідного робочого року. Про дату початку відпустки власник або установлений ним орган зобов'язаний повідомити працівника не пізніше як за два тижні до встановленого графіком терміну. Поділ щорічної відпустки на частини будь-якої тривалості допускається на прохання працівника за умови, що основна безперервна її частина становитиме не менш 14 календарних днів. Відкликання з щорічної відпустки допускається за згодою працівника лише в екстремальних умовах (ст. 79 КЗпП).

Перенесення щорічної відпустки на вимогу працівника може бути у разі порушення власником або уповноваженим ним органом терміну повідомлення працівника про час надання відпустки, несвоєчасної виплати працівнику заробітної плати за час щорічної відпустки. Щорічна відпустка повинна бути перенесена на інший період або продовжена у разі: тимчасової непрацездатності працівника, виконання ним державних або громадських обов'язків, настання строку відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, збігу щорічної відпустки з відпусткою у зв'язку з навчанням (ст. 80).

У разі звільнення працівника йому виплачується компенсація за всі не використані ним дні щорічної відпустки, а також додаткової відпустки працівникам, які мають дітей. У разі звільнення педагогічних, науково-педагогічних працівників, спеціалістів закладів освіти, які до звільнення пропрацювали не менш як 10 місяців, грошова компенсація виплачується з розрахунку повної тривалості щорічних відпусток (ст. 83).

За сімейними обставинами та з інших причин працівнику може надаватися відпустка без збереження зарплати на термін не більше 15 календарних днів на рік (ст. 84).

4. Право, працівників на оплату праці та їх захист визначається КЗпП гл. VII, Законом України “Про оплату праці” (від 24.03.1995 р.) та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно ст. 95 КЗпП та ст. 3 Закону “Про оплату праці” мінімальна зарплата – це законодавчо встановлений розмір її за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт). До неї не включаються доплати за роботу в надурочний час, у важких, шкідливих умовах праці, премії, матеріальна допомога та ін. У разі нараху працівникові при виконанні місячної (годинної) норми праці зарплати нижче встановленого розміру мінімальної, підприємство провадить доплату до її рівня. На сьогодні розмір мінімальної зарплати встановлено 118 грн.

Основою організації оплати праці є тарифна система оплати праці. Тарифні сітки ставок і окладів встановлюються підприємствами самостійно. Власник або уповноважений ним орган чи фізична особа не має права в односторонньому порядку приймати рішення з питань оплати праці, що погіршують умови, встановлені законодавством, угодами, колективними договорами (ст. 97 КЗпП).

При введенні нових або зміні діючих умов оплати праці у бік погіршення власник повинен повідомити працівника не пізніше як за два місяці до їх запровадження (ст. 103).

Якщо роботодавець порушив ст. 46 КЗпП і з власної ініціативи без законних підстав усунув працівника від роботи із зупиненням виплати зарплати, то працівник може звернутися до суду стосовно оплати часу вимушеного прогулу.

Робота за трудовим договором осіб, які поєднують її з денною формою навчання, не вважається сумісництвом. Працівники, які працюють за сумісництвом, одержують зарплату за фактично виконану роботу (ст. 102-1).

Оплата роботи у надурочний час, святкові і неробочі дні, здійснюється у подвійному розмірі (ст. 106, 107), у нічний час – не нижче 20% тарифної ставки (окладу) за кожну годину роботи у нічний час (ст. 108).

При кожній виплаті зарплати власник повинен повідомити працівника про загальну суму її з розшифровкою за видами виплат, розміри і підстави відрахувань та утримань з неї (ст. 110).

При переведенні працівника на іншу нижчеоплачувану роботу за ним зберігається його попередній середній заробіток протягом двох тижнів з дня переведення (ст. 114).

Строки виплати зарплати встановлюються колективним договором, але не рідше двох разів на місяць; виплата за весь час щорічної відпустки повинна здійснюватися не пізніше ніж за три дні до початку відпустки (ст. 115).

При звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому, провадиться у день звільнення (ст. 116). У разі невиконання з вини власника або уповноваженого ним органу цих сум, при відсутності спору про їх розмір працівникові повинні виплатити його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку (ст. 117).

Необхідно зазначити, що у п.2 Порядку проведення індексації грошових доходів громадян визначено, що працівникам виплачують суми індексації і по заробітній платі у зв'язку із затримкою її на один і більше календарних місяців, якщо індекс цін за цей період зріс більш як на 1%.

Розмір відрахувань із зарплати не може перевищувати 20%, а у випадках, окремо передбачених законодавством України (стягнення аліментів, відшкодування шкоди заподіяної каліцтвом та ін.) – 50%. Зазначені обмеження не поширюються на відрахування із зарплати при відбуванні виправних робіт і при стягненні аліментів на неповнолітніх дітей (не більше 70%) (ст. 128 КЗпП та ст. 70 Закону “Про виконавче розпорядження”). Забороняються відрахування з вихідної допомоги, компенсаційних та інших виплат (ст. 129).

За вирішенням спору щодо оплати праці працівник може звернутися до комісії по трудових спорах, або безпосередньо до суду у 3-місячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права (ст. 225, 228, 233). Строк рішення КТС підлягає виконанню власником або уповноваженим ним органом у триденний строк по закінченні 10 днів, передбачених на його оскарження у суді (ст. 229).

Література:

- Правознавство: Навчальний посібник / За ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
- Шпиталенко Г. А., Шпиталенко Р. Б. Основи правознавства: Навч. посіб. / За заг. ред. І. П. Лаврінчук. – К.: Каравела, 2004.
- Правознавство: Навч. посіб./ За ред. В. В. Сухоноса (мол.). – Суми: ВТД “Університетська книга“, 2005.
- Основи права України / За ред. проф. В. Л. Ортинського. – Львів: Оріяна-Нова, 2005.
- Основи правознавства: навч. посібник / П. Д. Пилипенко, Н. М. Хома, М. С. Кельман та ін. – Львів: Магнолія, 2007.
- Хрестоматія з правознавства: Навч. посіб. / Уклад. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. – К.: Юрінком Інтер, 2003.
- Трудове право України: Підруч. для ВНЗ / За ред. Н. Б. Болотіної, Г. І. Чанишевої. – К.: Знання, 2001.
- Трудове право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл./ За ред. П. Д. Пилипенка. – К.: Ін Юре, 2004.
- Кодекс законів про працю України (зі змінами та доп.). – К.: Право, 2006.
- Науково-практичний коментар до законодавства України про працю. – 2-ге вид., доп. та перероб./ Стичинський Б. С. – К.: Знання, 2000.
- Трудове право України: Збірник нормативно-правових актів / Бущенко П. А., Петухова І. А. – Х.: Знання, 2001.
- Короткін В. Г. Трудове право: прийняття на роботу і звільнення. – К., 2000. – С. 32 – 35.
- Луценко А. Правове регулювання контрактної форми трудового договору: деякі проблеми і шляхи їх вирішення // Право України – 1999. – № 7. – С. 44 – 45.
- Пилипенко П. Способи укладення трудового договору // Там само. – 2001. – № 4. – С. 56 – 59.
- Маркіна Т. Юридичні умови визнання громадянина безробітним // Там само. – 2000. – № 6. – С. 44 – 46.
- Середа О. Обов'язки роботодавця та правові наслідки їх невиконання // Там само. – 2002. – № 9. – С. 82 – 85.
- Беркута Н. Види трудових договорів та їх регулювання у законодавстві про працю // Там само. – 2006. – № 12. – С. 59.

??? Питання на роздуми:

1. Які Ви бачите позитивні й негативні сторони трудового контракту?
2. Назвіть проблеми захисту трудових прав працівників.
3. Проблеми виконання судових рішень в індивідуальних трудових спорах.
4. Проблеми захисту прав жінок і дітей у трудових правовідносинах.